

Från tidig barndom i 1930-talets Berlin till professor i Lund – Intervju med Frank Wollheim, nestor inom svensk reumatologi

I samband med ett vetenskapligt möte i Lund i mars 2023 besökte skribenten Frank och Magnhild Wollheim i deras vackra och trivsamma hem på Nordmannagatan i Malmö för att höra Frank berätta om sin över 90-åriga levnadsbana. Hemmet med sin konstsamling har stått öppet för ett stort antal kolleger och andra från när och fjärran och blivit en förenande länk för många av dem.

Frank Wollheim (tidigare publicerad i Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapets tidskrift)

Tidig barndom

– Jag kom till världen i Berlin den 9 mars 1932. Det var under Weimarrepublikens sista år och ingen visste vad som skulle komma. Min pappa var kardiolog på Charité och i full gång med forskning i högt blodtryck. Mamma, som var barnläkare, arbetade på en barnvårdscentral i arbetarkvarteren i östra Berlin. Båda mina föräldrar var etniska judar, som hade konverterat till katolicismen.

– Så kom katastrofen den 30 januari 1933, när presidenten i Weimarrepubliken utnämnde Hitler till rikskansler och min familjs liv förändrades i grunden. Hitler gjorde mycket snabbt Tyskland till en stat där banditer hade makten. Båda mina föräldrar blev av med sina arbeten

i mars–april 1933. Att livet inte kan ha varit lätt för dem fick jag reda på först mycket senare.

– Mitt äldsta minne från Berlin är från 1935. Jag var på en kaspertheater och blev smittad med mässling, som satte ned immunförsvaret. Som följsjukdom fick jag scharlakansfeber, som komplicerades av en mediaotit. Det fanns risk för meningit och det blev nödvändigt att göra en mastoidektomi. I övrigt har jag inga traumatiska eller dåliga minnen från min tidiga barndom i Berlin, i en tid som ju var full av illdåd och elände.

– Jag var helt omedveten om allting som hade med judendom att göra. Men i efterhand kom jag fram till att jag aldrig fick gå ut ensam. Det roligaste var att promenera med min snälla farmor i Tiergarten. Men Zoologischer Garten har jag inget minne av att någonsin ha besökt. Chefen Lutz Heck var blint övertygad nazist och en av de första med att utlysa ”Juden nicht erwünscht”.

– Från 1934 började min pappa pendla från Berlin till Lund i Sverige. Han hade en god vän i professorn i invärtes medicin Sven Ingvar. Sven var en aktad och karismatisk läkare och vetenskapsman. Han var ursprungligen neurolog, men man ville ha honom till professor i medicin och därför hade man 1929 skickat honom till Charité, det bästa sjukhuset i närheten. Där fick min pappa ta hand om honom och de blev goda vänner.

– Min pappas blodtrycksforskning hade resulterat i ett patent som han i maj

1937 kunde sälja till CIBA, ett schweiziskt läkemedelsföretag. Tack vare detta kontrakt, som garanterade en månatlig utbetalning under två års tid, och Sven Ingvars rekommendationsbrev kunde vår familj få uppehållstillstånd i Sverige.

Flytt till Sverige

– En vacker solig höstdag 1937 körde vi med vår nya bil, en Fiat 1500 Cabriolet, från Berlin till Sassnitz. Jag kommer ihåg de röda flaggorna i hamnen. De var hakorsflaggor, men jag förstod inte vad de betydde. Efter en blåsig överfart kom vi till Trelleborg. Jag var från första stund väl till mods med att komma till Sverige, ett land som inte gungade.

– I Lund hyrde vi en villa på Tornavägen 40 från 1937 till 1947. I vår stora trädgård fick man gå ut ensam. Jag kommer ihåg detta som en ny upplevelse och en känsla av frihet. Att ensam få lämna hemmet förekom inte i Berlin.

– Jag kunde ingen svenska när jag som femåring kom till Lund, men fick snabbt en lekkamrat som jag träffade varje dag på lekplatsen. Efter en kort tid talade jag en hyfsad skånska.

Skolgång i Lund

– I Lund började jag som sexåring i Allhelgonaskolan, en pojkskola där de flesta elever var aggressiva busar. Följande år fick jag flytta till seminariets övningsskola där jag trivdes mycket

bättre. Det var både pojkar och flickor i klassen och många av dem hade akademiska föräldrar. Sedan blev det fyra år realskola och fyra år gymnasium.

– I skolan var jag övertygad om att jag inte ville bli läkare. Men jag påverkades av min bästa vän och klasskamrat, som med bestämdhet visste att han ville läsa medicin. Så när jag hade tagit studenten den 3 maj 1950 bestämde jag mig för att söka in till medicinska fakulteten.

Studier i Lund

– Hösten 1950 inledde jag studier i medicin vid Lunds universitet. Det första studieåret var hemskt. Det gällde att dissekera likdelar och vi skulle hitta alla meningslösa hudnerv. Tre saker fick mig att ändå fortsätta: Det var spännande att vara student, jag lärde mig dansa hambo och jag hade möjlighet att höra professorn i konsthistoria Ragnar Josephson föreläsa. Det var han som grundade det fina Skisernas museum i Lund.

– Andra året var himmelriket. Då läste vi klinisk kemi och fysiologi. Man skulle skriva en uppsats i medicinsk kemi och jag valde, intressant nog, en ny analysmetod som hette papperselektrofores. Metoden hade 1951 beskrivits av Arne Tiselius vid Uppsala universitet och Henry G. Kunkel, som vid den tiden var gästforskare på Tiselius laboratorium. Tiselius hade tilldelats Nobelpriset i kemi 1948 och Kunkel, som 1952 blev professor i immunologi vid Rockefellerinstitutet i New York, fick sedermera epitetet ”immunpatologins fader”.

– Sedan blev medicinen rolig. Vi kom till kursen i invärtesmedicin, där vi hade en präktig men lite torr professor som hette Haqvin Malmros. En annan lärare som jag uppskattade mycket var Stig Radner. Han började som röntgenolog och randutbildade sig i invärtesmedicin.

– På den tiden fick man gå två månader på samma avdelning, vilket var en stor fördel. Man fick intervjua patienter, ta status, göra ett utkast till journal och följa patienterna.

Lika länge gick man på mottagning. Där blev jag omsorgsfullt handledd av blodforskaren Åke Nordén.

– Samtidigt som Malmros kom till Lund hade Jan Waldenström utnämnts till professor i invärtesmedicin i Malmö. I Uppsala hade Erik Ask-Upmark placerats före Waldenström när man tillsatte profes-

suren i praktisk medicin. Waldenström hade fått en professur i teoretisk medicin, men trivdes inte med atmosfären i Uppsala efter Ask-Upmarks utnämning och bestämde sig med viss sorg för att lämna Uppsala och söka den nya professuren i Malmö.

– Jag tenderade invärtesmedicin för Waldenström. Tentamen gick till så att man hade två patienter att undersöka på dagtid på kliniken. Om man klarade diagnoserna fick man på kvällen gå till muntlig tentamen hemma hos Waldenström. Jag har enbart positiva minnen från den tentamen.

Utexaminerad läkare

– När jag 1958 hade blivit färdig läkare fick jag ett vikariat på S:t Görans sjukhus i Stockholm, där jag arbetade en sommar på en avdelning med specialinriktning på medicinsk allergologi. På hösten gick jag en frivillig röntgenassistentkurs i Lund och trivdes så bra att jag nästan var beredd på att fortsätta på röntgen.

– Då ringde Sven-Erik Björkman, som var biträdande överläkare hos Waldenström, och frågade om jag ville ha ett vikariat på två månader. Jag tackade naturligtvis ja, för man tackar inte nej till ett erbjudande om att arbeta hos Waldenström.

– Tack vare Waldenström kom jag in på invärtesmedicin och det var han som gav mig mitt första vetenskapliga ämne. Waldenström hade beskrivit den första svenska familjen med Brutons agammaglobulinemi, en ärftlig sjukdom. Man hade senare beskrivit en sällsynt form av hypogammaglobulinemi, som ansågs vara förvärvad, men Waldenström funderade mycket på om tillståndet också kunde vara genetiskt betingat. Han hade skött två patienter, som visade sig ha förfäder i Visseltofta, en liten by i norra Skåne. Waldenström ville att jag skulle ta reda på om de var släkt. Mitt första vetenskapliga arbete inledde jag sålunda med att studera kyrkböckerna i de församlingar där patienternas föräldrar var födda. Att de två patienternas förfäder sammanstrålade kunde jag bevisa på landsarkivet i Vadstena. Jag kommer fortfarande ihåg vilken glädje det var att öppna husförhörslängden från sekelskiftet 1600–1700 och upptäcka att patienterna hade gemensamma anfäder. Jag ritade en släkttavla och visade den

för Waldenström, som bad mig skriva en artikel om detta. I litteraturen fanns bara ungefär 20 tidigare publikationer om hypogammaglobulinemi. Så skrev jag en liten kria och gick med den till Waldenström. Jag hade naturligtvis antecknat oss båda som författare, mitt namn först och hans sist. Waldenström tittade på manuskriptet, gjorde några mindre ändringar och sade: ”Det är bra, skicka det till Lancet.” Så strök han sitt eget namn. Jag blev paff och egentligen lite besviken, men jag förstår i efterhand att det var av generositet. Han ville att det skulle framgå att det var mitt arbete och inte hans, för han var ju berömd och jag var okänd. Hur som helst skickade jag manuskriptet till Lancet och det blev accepterat utan ändringar.

– Småningom fick jag ihop ytterligare sju patienter av vilka två hade gemensamt ursprung. Sedan åkte jag land och rike runt för att undersöka patienterna och deras släktingar. Analyserna av blodproven gjordes hos en annan av mina viktiga lärare, Carl-Bertil Laurell, som hade ett klinisk-kemiskt laboratorium av ytterst hög klass vid Malmö allmänna sjukhus. En längre artikel om mina studier av släkter med hypogammaglobulinemi publicerade jag 1964.

Till Amerika

– På Carl-Bertil Laurells laboratorium arbetade Ulf Nilsson, som intresserade sig för komplement. Från Malmö åkte Ulf till Henry Kunkels laboratorium, där Hans Müller-Eberhard, en av de klassiska komplementforskarna, verkade. Min hustru Magnhild, som jag hade träffat 1960 när hon läste medicin, hade meddelat Ulf att vi var intresserade av att komma till Amerika ”om du hittar ett lämpligt jobb åt Frank”.

– Snart fick jag ett samtal från Ulf som visste berätta att han har ett jobb åt mig. En av Henry Kunkels lärjungar på labbet, Ralph C. Williams Jr, hade blivit utnämnd till den första tjänsten som akademisk reumatolog i Minneapolis. Jag fick ett brev från Ralph som undrade om jag skulle vilja komma dit som *instructor*, vilket ju var alldeles för fint för mig.

– Den 26 augusti 1963 tog jag flyget till New York, där jag fick vänta ett par veckor på min Volvo Amazon, som kom sjövägen från Sverige. Med den körde jag till Minneapolis, dit Magnhild kom

några månader senare. I motsats till vad Magnhild hade befarat var Minneapolis en kulturellt högtstående stad.

– Till Amerika hade jag tagit med mig blodprov från de hundra anhöriga till patienter med hypogammaglobulinemi som jag hade undersökt i Sverige. Min första uppgift blev att bestämma deras IgG-, IgA- och IgM-koncentrationer för att ta reda på om det fanns dolda brister som inte syntes i pappersselektrofores. För bestämning av IgG, IgA och IgM fick man göra antisera själv genom att immunisera kaniner. Jag började intressera mig för sjukdomar som kännetecknades av högt IgM, vilket blev mitt avhandlingsämne. Ett av mina intressen var reumatoid faktor, som ju Henry Kunkel hade visat är av IgM-typ och riktar sig mot ett annat immunglobulin, IgG.

– När jag hade skrivit en artikel, som handlade om mononukleos, lämnade jag in manuskriptet till Ralph Williams en fredag eftermiddag innan han gick hem.

När jag lördag morgon kom till labbet låg mitt manuskript på skrivbordet i laboratoriet och det var alldeles fullt av kommentarer med rödpenna. Så svettades jag ett antal veckor till och en fredag eftermiddag fick Ralph en ny version av manuskriptet. Följande dag kom det tillbaka och var nästan lika rött som första gången. När det hela hade upprepats ytterligare några gånger sade Ralph: "Ja, nu kan du skicka in det." Så skickade jag manuskriptet till New England Journal of Medicine, som accepterade artikeln utan rättelser.

– I Malmö hade vi med glädje tagit väl hand om amerikaner som var på besök hos Waldenström. I Minneapolis hade vi stort utbyte av vår gästvänlighet och fick vänner för livet. En av dem var Chester Alper, som hade arbetat hos Carl-Bertil Laurell. Chester lärde mig immunoelektrofores.

Tillbaka till Sverige

– Vi kom hem till Sverige julen 1965. Följande år började jag som amanuens hos Carl-Bertil Laurell, där jag arbetade två år och slutförde min doktorsavhandling *Polyclonal and Monoclonal Hypergammaglobulinemia with Special Reference to IgM*.

– När jag 1968 hade doktorerat kom jag tillbaka till kliniken och fick som underläkare ta hand om allt som hade

med reumatologi att göra. I den tidens Sverige blev man som underläkare inte meriterad för högre tjänst om det inte på samma klinik fanns en överläkare som var specialist i ens ämne. Jag kände oro för min fortsatta yrkesbana så jag sökte och fick en lärartjänst i invärtesmedicin i Linköping, där det fanns en överläkare i reumatologi. Waldenström var inte alls nöjd över att jag flyttade till Linköping, men jag hade familj och karriär att tänka på.

– Efter två år i Linköping sökte jag och fick tjänst i Malmö som biträdande överläkare i reumatologi. Jag varmade för reumatologi som en del av invärtesmedicinen och hade i Amerika sett att reumatologi som akademisk disciplin gick väl ihop med verksamheten på kliniken för invärtesmedicin. Den förste som gratulerade mig till tjänsten var Jan Waldenström, vilket värmdde mig mycket.

– I Malmö arbetade jag som chef för sektionen för reumatologi 1972–1982. Jag ansvarade för både slutet och öppen vård, hade jour på medicinkliniken, undervisning och konsultuppdrag på andra kliniker. Jag hade fullt upp, men det var lärorika och inspirerande år.

– Vid behandling av reumatoid artrit använde vi mycket penicillamin, som kunde ha god effekt men ofta måste avlutas på grund av biverkningar. Klorokin använde vi också och det tålde patienterna bättre. Guld använde vi däremot inte alls. Waldenström hade varit opponent för en avhandling från Nynäs sjukhus om biverkningar av guld. Det framgick att en indikation för behandlingen hade varit systemisk lupus erythematosus (SLE), vilket naturligtvis ledde till en riklig flora av biverkningar. Därför rådde det totalförbud mot att använda guld i Malmö. Jag vågade aldrig ge guld till någon enda av våra patienter. Sulfasalazin var mycket populärt i Stockholm men det användes väldigt sällan i Malmö eftersom Waldenström förhöll sig skeptisk till Nanna Svartz teorier.

Professor i Lund

– År 1982 sökte jag och fick professuren i reumatologi i Lund, där jag efterträdde Kåre Berglund. Det var något av en kulturchock att komma till Lund från Malmö. I Malmö hade jag anställt alla mina medarbetare personligen. I Lund fanns det en stor klinik med 150 an-

ställda, av vilka jag inte hade anställt en enda. Det fanns ingen docent eller annan handledare på kliniken, så jag var den enda handledaren. En avdelning var ägnad barnreumatologi. Den förestods av Helena Svantesson som hade kommit som flykting från Polen till Uppsala och därifrån blivit utmotad av Ask-Upmark, som hade en antisemitisk inställning.

– Så småningom fick jag från Malmö med mig Tore Saxne. Jag sammanförde Tore med biokemisten Dick Heinegård, som hade utvecklat en metod att bestämma proteoglykaner i ledvätska. Dick och Tore gjorde många värdefulla vetenskapliga arbeten om bindvävens biologi och patologi.

– Den vetenskapliga aktiviteten vid kliniken i Lund tog småningom fart också på andra områden inom reumatologin. En styrka var de stora patientkohorter som man etablerade i Skåne på 1980-talet. Anita Åkesson var den som startade sklerodermiprogrammet, som nu omfattar 800 patienter. Roger Hesselstrand var lärjunge till Anita och fortsatte uppföljningen av patienterna. En annan medarbetare är Agneta Scheja, som har engagerat sig i kapillär-mikroskopi. En yngre forskare, Kristofer Andréasson, är särskilt intresserad av relationen mellan tarm, mikrobiom och systemisk skleros.

– Den doktorand i Malmö som först sysslade med SLE hette Tore Leonard. Han var inspirerad av Waldenströms intresse för hypergammaglobulinemi och beskrev många släkter med en anhopning av SLE och IgG-avvikelser. Senare gjorde Gunnar Sturfelt och Ola Nived en lång räkka av värdefulla arbeten om SLE. Forskningen om SLE har ytterligare intensifierats under den nuvarande professorn i reumatologi, Anders Bengtsson, som utnämndes 2015.

– Min efterträdare på överläkartjänsten i Malmö hette Rolf Manthorpe. Han startade ett arbete för systematisk uppföljning av patienter med Sjögrens syndrom. Carl Turesson i Malmö har intresserat sig för extraartikulära manifestationer av reumatoid artrit och för jättecellsartrit och polymyalgia rheumatica.

Vänner ute i världen

– Jag skulle vilja nämna ett par av mina utländska vänner. Den första är Eric Bywaters, som verkade vid Hammersmith

Hospital i London och var den som beskrev Stills sjukdom hos vuxna. Många år åkte jag varje sommar till London, där Bywaters ordnade en veckolång kurs i *Advanced Rheumatology* med utmärkta föreläsare och internationell publik.

– Den andra är Morris Ziff i Dallas, Texas. Hans lärare i kemi vid Columbia University var den framstående österrikiske emigranten Erwin Chargaff, som upptäckte att nukleotiderna alltid finns parvis och att deras koncentrationer alltid följer varandra, vilket var viktigt baskunskap för upptäckten av *the double helix*. Chargaff hälsade på hos Watson och Crick i Cambridge och delgav dem sina upptäckter och sitt kunnande. Watson och Crick citerade dock aldrig Chargaff, som blev ganska bitter på det. Men han stimulerade Morris Ziff att

söka sig till medicinstudier och Morris blev sedermera den första akademiska reumatologen i Dallas.

Medicin och humaniora

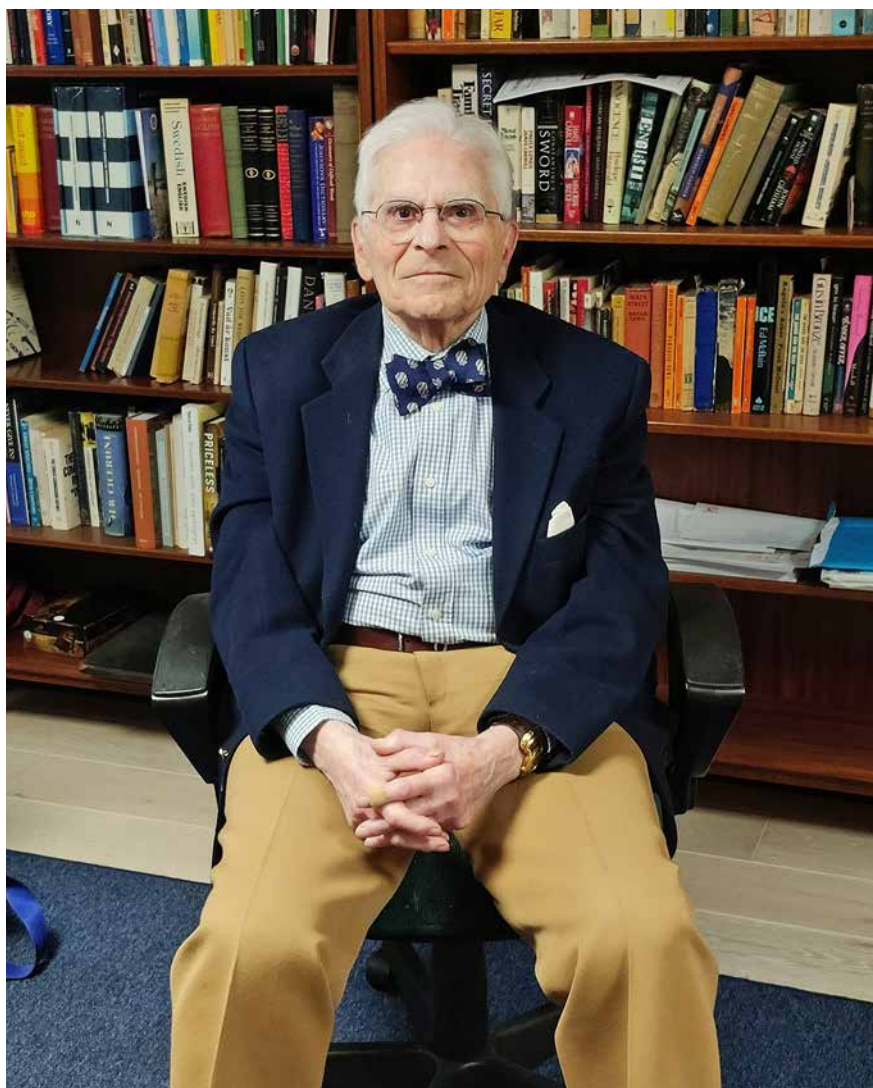
– En kollega och vän till mig har en amerikansk kontakt, George Dunea, som har startat *Hektoen International Journal*, en tidskrift som publicerar artiklar om relationen mellan medicin och humaniora. När jag funderade på vad jag skulle kunna bidra med till tidskriften kom jag att tänka på vänskapsbanden mellan Jan Waldenström och Dag Hammarskjöld. De var kamrater i Uppsala och förenades bland annat genom sitt gemensamma intresse för botaniken och konsten. Den artikel om vänskapen mellan Waldenström och Hammarskjöld

som jag skrev till tidskriften finns fritt tillgänglig på nätet (<https://hekint.org/2017/01/29/jan-waldenstrom-and-dag-hammarskjold-a-friendship-between-two-swedish-humanists/>).

– Vid *The 10th International Workshop on Waldenström's Macroglobulinemia* 2018 i New York fick jag den stora äran att på avslutningssessionen i FN-huset dela med mig av mina minnen av Waldenström och tala om vänskapen mellan honom och Hammarskjöld. Två andra av Waldenströms bekanta, Giampaolo Merlini från Pavia och den legendariske Robert "Bob" Kyle från Mayokliniken i Rochester, deltog i mötet i New York. Magnhild, som hade träffat Dag Hammarskjöld när hon 16 år gammal var utbyteselev i USA, var också med om sessionen i FN-huset.

– Jag har under de senaste åren varit sysselsatt med ett stort bokprojekt, en biografi över Jan Waldenström. Bob Kyle har varit vänlig nog att skriva ett av de två förorden till boken.

Till slut frågar jag Frank vad man gör för att hålla sig så vital när man ändå är över 90?

Frank Wollheim

Frank Wollheim – kort curriculum vitae

- Född i Berlin 1932
- Student i Lund 1950
- Medicine licentiat, Lunds universitet 1958
- Gästforskare vid Department of Medicine, University of Minnesota, USA 1963–1965
- Medicine doktor, Lunds universitet 1968
- Klinisk lärare vid Linköpings universitet 1970–1972
- Chef för sektionen för reumatologi Malmö 1972–1982
- Professor i reumatologi vid Lunds universitet 1982–1998
- Kallad till hedersledamot i Svensk Reumatologisk Förening 1997
- Kallad till hedersledamot i Reumatologisk Förening i Finland 2000
- Författare till en biografi över Jan Gösta Waldenström (1906–1996) (utkommit på Springer Nature hösten 2023)

– Det ska jag tala om, det är mycket lätt: 1) *Eat one thing every day that's been on the floor*. Man ska inte vara för rädd om sitt immunsystem, man ska stimulera det. 2) *Do one thing every day that scares you*. Man ska inte vara för rädd för utmaningar utan man måste övervinna sin rädsla. Sedan är det fysisk aktivitet, morgonpromenad och det sista, det bästa, det som kommer efter morgonpromenaden är den kalla duschen. Det är min absoluta övertygelse att exponering för kyla är nyttigt för hälsan, kanske genom att bildning av mer gult fett stimuleras. Naturligtvis hjälper också kulturella intressen och ett långt och lyckligt äktenskap. Men viktigast av allt – man måste ha tur! Om jag skulle välja titel för en självbiografi fick det bli *En turgubbes bekännelser*.

Tom Pettersson

Skribenten hade förmånen att redan under sin specialisering träffa Frank Wollheim när han på inbjudan av professor Otto Wegelius gästade IV medicinska kliniken vid Hucs. Under decennierna som följt har Frank vinnlagt sig om att hålla sig ajour med utvecklingen inom reumatologin i Finland och aktivt odlat kontakterna med finländska vänner och kolleger.